

הרב יעקב ישראל סטל ירושלים

ששה סימנים חדשים לליל הסדר מכתבייד

מבוא*

עריכת ליל הסדר כהלכתו כרוכה בביצוע פעולות רבות, שנאמרו בהן הלכות ודינים מרובים, וקיים אפוא החשש שעורך הסדר יחסר או ישנה מהסדר שנקבע. לכך עמדו חכמים – ומהם גדולי הדורות – והעמידו 'סימנים' שיביאו לזכירת רצף וסדר הפעולות הנוגעות לליל הסדר.

סימני סדר רבים חוברו במהלך הדורות, והמפורסם שבהם הוא "קדש ורחץ / כרפס יחץ", המיוחס לר' שמואל מפלייזא, מבעלי ה'תוספות' הצרפתיים שפעל במחצית השנייה של המאה השלוש-עשרה. סימן זה נתקבל במרבית תפוצות ישראל, אך לצידו נכתבו סימני סדר נוספים בידי חכמים אחרים, ידועים ופחות ידועים, מהם שנדפסו ומהם שעדיין טמונים בכתבייד¹. בעבר כבר זכיתי להדפיס ששה סימנים חדשים מכתבייד², וכאן אני מפרסם, בסיוע דשמיא, ששה סימנים נוספים, שכולם, חוץ מאחד, לא נדפסו מעולם³.

סימני הסדר המתפרסמים במאמר הנוכחי אינם מחזיקים טקסט מרובה, כנגזר מאופיים, אך עם-כל-זאת יש בהם כמה חידושי הלכה ומנהג, כמו⁴: (א) נטילת יד אחת לטיבול הראשון (ב, 1; ד, 1); (ב) אכילת כזית ירק בטיבול הראשון (א, 1); (ג) לקחת שני מיני ירקות לטיבול הראשון (ו, 1); (ד) הטיבול הראשון היה בחרוסת ולא בחומץ או במי מלח (א, 2; ה, 2); (ה) הנחת שתי מצות בלבד בקערת הסדר (א, 2; ה, 2); (ו) הגבהת הקערה והמצות לפני חציית אחת המצות (א, 2); (ז) למרור ול'כורך' נטלו שני מיני מרור נפרדים (ה, 1); (ח) לברך על ההלל את ברכת 'לגמור את ההלל' (ב, 4; ה, 6); (ט) חובת הכוס החמישי בליל הסדר (א, 7; ד, 2).

* במאמר השתמשתי בקיצורים הבאים:

הגדה שלמה = הגדה שלמה: סדר הגדה של פסח עם חילופי נוסחאות, הערות וציורים וילקוט פירושים, מאת הרב מ"מ כשר ובעריכת הרב ש' אשכנזי, ירושלים תשטו
חמשה סימני סדר = מאמרי 'חמשה סימני ליל הסדר חדשים מכתבייד', מוריה, שנה שלושים וחמש, גיליון ז-ט (תט-תיז), ניסן תשעז, עמ' ג-יג.

צור תעודה = מאמרי 'צור תעודה: סימן חדש לסדר ליל פסח', מוריה, שנה שלושים ושלש, גיליון ד-ו (שפ-שצ), ניסן תשעז, עמ' ג-יג.

תבורי, פסח דורות = 'תבורי, פסח דורות: פרקים בתולדות ליל הסדר, תל-אביב תשסב.

1. על סימני הסדר ועל כל הנזכר עד עתה, ראה: הגדה שלמה, עמ' 77-82; צור תעודה, עמ' ג-ה ובהערות שם.
2. ראה: צור תעודה, עמ' ה-ו; חמשה סימני סדר, עמ' ד-יג.
3. סימן ג 'קדש ורחץ ואכול כרפס' כבר נדפס בידי אברהם ברלינר (א' ברלינר, 'סיור בספריות איטליה', כתבים נבחרים, ב, ירושלים תשט, עמ' 90-91 הערה 10, = A. Berliner, Gesammelte Schriften, I, Frankfurt a.M. 1913, p. 13 n. 10), והכללתי כאן מפאת שהוא התפרסם במקום נידח למדי. כל הסימנים, חוץ מסימן ג, לא נזכרו אצל 'דוידון, אוצר השירה והפיט, א-ד, ניו-יורק 1924-1933, ואת סימן ג הוא ציין על-פי פרסומו הנזכר של ברלינר. ברצוני להמשיך ולפרסם סימני סדר הטמונים בכתבייד, אלא שמלאכת איתורם קשה, שפעמים רבות הם מופיעים במקומות בלתי צפויים. לפיכך בקשתי שטוחה מאת המעיינים המצויים בעולם כתבייד, שיודיעוני על כל סימן סדר חדש שימצאו, ושכרם כפול מן השמים.
4. ההפניות הן על-פי הסימן והטור (כלומר: א, 2 = סימן א, טור 2). רשימת החידושים דלהלן כפופה, כמובן, להבנתי את הנאמר בסימני הסדר, שלעתים קרובות סגנונם הרמזי מקשה על הבנתם הוודאית.

סימנים א, ג, ה, ו, מנוקדים בכתב־היד (סימן ה מנוקד חלקית, ע"י בתיאורו דלהלן), אך בההדרתם כאן הם נוקדו מחדש על־פי כללי הניקוד המקובלים (בהשארת האותיות המסמנות את אמות הקריאה, כמקובל בההדרה ראשונית של שירים), שכן העדפתי שלא לסמוך על הניקוד שבכתב־היד, שלעיתים שכיחות אינו קריא וגם אינו מדויק, שכן המנקדים דאז ציינו את סימני הניקוד כפי הגיייתם גם בשעה שאין הניקוד נכון. כך למשל, נקדנים שהגו את הקמץ כפתח (כהגיייה הספרדית של היום), ניקדו אות מקומצת כפתח. והתופעה מוכרת ביותר.

השתדלתי לציין את המקורות להלכות שנרמזו בסימנים, ולהלכות הפשוטות ציינתי לטור וש"ע שעל הלכות הפסח, ומשם יגיע המעיין לשאר ספרות הפסיקה. כן נהגתי בעיקר בשני הסימנים הראשונים, שבסימנים שלאחריהם, ציינתי פחות את מקורות ההלכות המפורסמות, בהסתמכי על ציוני בסימנים הקודמים. סדר הסימנים נקבע על־פי א"ב של התחלותיהם.

תודתי לידידי שסייעוני במאמר: ר' משה שפרבר נטל על עצמו את מלאכת ניקוד הסימנים, מלאכה שהיא חכמה, וגם סייע בביאור כמה טורים מוקשים; והרב עדיאל ברויאר עזרני בפיענוח כמה מקומות מוקשים בכתב־היד. ישאו ברכה מאת יי.

[א] וישא אהרן את שתי ידיו

מחבר: לא ידוע⁵.

משקל: אין.

חתימה: אין.

מקור: הגדה של פסח כמנהג ספרד או פרובאנס, כת"י פרמה, ספריית הפלטינה Parm. 2411 (מתכ"י: F13276), דף 8א. כתיבה ספרדית מהמאה הארבע־עשרה.

פרטים נוספים: הסימן אינו מחזור, והחלוקה לצלעות ולטורים היא בעקבות מעתיק כתב־היד שהשאיר רווח בין הצלעיות וסימן את סופי הטורים בנקודותיים. הסימן מנוקד בכתב־היד, וכאן הוא נוקד מחדש בלא להתייחס למופיע בכתב־היד (ע"י לעיל, במבוא).

סימן לסדר הפסח:

וּישָׂא אֶהָרֶן אֶת שְׁתֵּי יָדָיו / וְלָקַח מִרְאשֵׁית פְּרִי אֲדָמָתוֹ

— ביאור —

הסימן ייחודי בכך שהוא כולו מורכב משברי פסוקים, ולפעמים בשינוי המשמע המקורי. 1 וישא אהרן את שתי ידיו: הלשון על־פי ויקרא ט כב. וישא: יגביה את הכוס כשמקדש עליו את קידוש היום. ראה רמב"ם, הלכות שבת, כט ז, בנוגע לקידוש היום שעל היין: "לוקח כוס שהוא מחזיק רביעית או יתר... ואוחזו בימינו, ומגביהו מן הקרקע טפח או יתר...". אהרן: גדול הבית, העורך את הסדר. ודימוי עורך הסדר לאהרן הכהן מופיע גם בסימן 'והיה מדי שנה בשנה' (חמשה סימני סדר, סימן [א], טור 3, עמ' ה). את שתי ידיו: יטול את שתי ידיו קודם הטיבול הראשון, הנזכר בהמשך. ראה: טור וש"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ו. ונקט בעל הסימן כדעת רוב הראשונים, שנטילת הידיים הראשונה היא אחרי קידוש ולא לפניו. לסיכום הדעות, ראה: תבורי, פסח דורות, עמ' 229-238, ובמיוחד עמ' 235-236; וראה גם: הרב ב"ש המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, ב, בני־ברק תשס, עמ' 258-307. אמנם מלשון היחיד שנקט בעל הסימן ("וישא אהרן את שתי ידיו...") אין

5. על סמך הופעתו היחידאית של הסימן בכתב־היד שלפנינו, נראה שהוא פעל בספרד או בפרובאנס, במאה הארבע־עשרה, לכל המאוחר.

וְטָבַל אוֹתָם בְּכָלִי חֶרֶס / וְעָשָׂה אֶת שְׁתֵּי הַלֶּחֶם תְּנוּפָה
וְחֻצֵי הִירֵיעָה תִּסְרַח עַל אַחֲרֵי הַמִּשְׁכָּן / וְחָשַׁב עִם קוֹנְהוּ

— ביאור —

להסיק שלדעתו, רק עורך הסדר נוטל את שתי ידי לטיבול ראשון, כדעת כמה ראשונים (רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, ח א; וראה: הגדה שלמה, עמ' 97), כי כל סימננו נאמר בלשון יחיד, כולל עניינים הנוגעים לכל המסובים, כמו הסעודה עצמה ואכילת האפיקומן; ע"י להלן, טור 5. ולקח מראשית פרי אדמתו: נוטל פרי אדמה בשביל הטיבול הראשון (ע"י פסחים קיד ע"ב: "שאר ירקות"; טור ושו"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ו). לשון הצלעית על-פי דברים כו ב, ומשום כך אין הכרח להבין שסימננו מחייב נטילת פרי אדמה חשוב ויקר, כמובנו של "מראשית פרי אדמתו" (שהוא לשון מובחר ועילוי, ע"י פירושי ר' יוסף בכור שור וחזקוני לדברים שם), חומרא שלא נשמעה מעולם, שכנראה סימננו נקט לתיבת 'מראשית' רק משום לשון המקרא. אמנם אפשר וכוונתו שיש לאכול מ'פרי אדמתו' כמות חשובה, כזית לכל הפחות, כדעת רמב"ם (הלכות חמץ ומצה, ח ב) וראשונים נוספים (ראה בכל המובא אצל: הרב ש' טל, טל חיים: שיעורים בהלכות פסח, א, סי' טו סעיף ב, יד בנימין תשעז, עמ' תקלז-תקמ). וגם אפשר, ש'מראשית' כוונתו בתחילת הסדר, שלקחת פרי האדמה לטיבול הראשון הוא בתחילת הסדר. 2 וטבל אותם בכלי חרס: יטבול את פרי האדמה בכלי שיש בו חרוסת. וזו כדעת הראשונים, שגם הטיבול הראשון הוא בחרוסת. ראה: רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, ח ב. ובספר המנהיג, הלכות פסח, מהדורת י' רפאל, ירושלים תשלח, עמ' תעד-תעה: "ולוקח שאר הירקות, כגון כרפס... ומברך 'בורא פרי האדמה' וטובלן בחרוסת. וכן מנהג כל ישראל בספרד ופרובינצא וברוב צרפת, לבד תלמידי רבינו שמואל [=רשב"ם] ורבינו יעקב נ"ע [=רבנו תם] אחיו, מצרפת, שהנהיגו לטבול טיבול ראשון בחומץ וכל דבר חוזק וקיהוי...". ועל מנהג רשב"ם ורבינו תם, שהפך לימים למנהג הרווח והנפוץ, ראה: צור תעודה, עמ' יא-יג. אך איני יודע מהו "וטבל אותם" בלשון רבים, בשעה שאין כאן אלא פרי אדמה אחד, ושמא אין זו אלא הגדרות אחר לשון המקרא, בויקרא יד ו. ועשה את שתי הלחם תנופה: יגביה ויניף את שתי המצות. וכוונתו, כנראה, להגביה כל קערת הסדר, בה לדעת סימננו יש לתת שתי מצות בלבד, כדעת מקצת ראשונים (רי"ף, פסחים, דף כה ע"ב מדפי הרי"ף; רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, ח ו), ולא כמנהג הנפוץ, לתת בקערה שלוש מצות (ראה על כך: טור ובית יוסף, או"ח, סי' תעג סעיף ד(א), סי' תעה סעיף ז; הגדה שלמה, עמ' 61-62; תבורי, פסח דורות, עמ' 287-306). אמנם מנהג סימננו להגביה את המצות והקערה קודם חציית אחת המצות (המתוארת בטור הבא) הוא מחודש ביותר, שלכל המקורות הגביהו את הקערה בשעת אמירת 'הא לחמא עניא', היינו אחרי חציית אחת המצות. ראה: חמשה סימני סדר, סימן [א], ביאור לטור 5, עמ' ה-ו. שתי הלחם תנופה: הלשון על-פי ויקרא כג יז: "ממזֻשְׁבְּתֵיכֶם תָּבִיאוּ לֶחֶם תְּנוּפָה שְׁתֵּי־לֶחֶם". תנופה: הקריאה אינה בטוחה. מאותיות ת,פ,ה, נשארו רק שרידים, ואת הרווח שאחרי אות ת"ו השלמתי מסברא. 3 וְחֻצֵי הִירֵיעָה תִּסְרַח עַל אַחֲרֵי הַמִּשְׁכָּן: הצלעית על-פי שמות כו יב: "חֻצֵי הִירֵיעָה הָעֶדְפֶת תִּסְרַח עַל אַחֲרֵי הַמִּשְׁכָּן". וחצי היריעה: יחצה את אחת המצות (ע"י טור ושו"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ו). ודימוי המצה ליריעה הוא מחמת דקותה. תסרח על אחרי המשכן: כנראה מדובר כאן על הטמנת מחצית המצה עבור אפיקומן (ע"י טור ושו"ע, שם), אלא שאיני יודע לבאר את רמיות הסימן. ואולי: תסרח: תרד כלפי מטה, היינו, תוסמן ותוחבא על אחרי המשכן: מאחורי מקום הימצאו, ישיבתו, של 'אהרן' (עורך הסדר), או מאחורי מקום משכנו של המצות. ואולי: על אחרי המשכן: עבור (=על) סיום הסעודה, שאז אוכלים את האפיקומן. אך איני יודע לבאר את

מִשְׁנַת הַמֶּכָּרוֹ לוֹ עַד שְׁנַת גָּאֻלְתּוֹ / וַיִּזְכֹּר מֶה שֶׁמַּח בּוֹ בְּתַמְנַת חָרֶס

5 וַיֵּאכַל וַיִּשְׁתֶּה וַיִּשְׁכַּח רִישׁוֹ / לָחֶם סְתָרִים יִנָּעַם

וּמִן הַשְּׁלִשָּׁה הָכִי נִכְבֵּד / וְהַרְבִּיעִי קִדְשׁ הַלּוּלִים

וְאִם הַחֲמִישִׁי בָּא לְהוֹסִיף / מִתַּחֲלִילֵין הַלֵּל הַגָּדוֹל [...]

וְעָלְיוֹ אֵין לְהוֹסִיף.

— ביאור —

דימוי הסעודה ל'משכן'. אחרי: קריאת סוף התיבה (י"ד) אינה בטוחה, ואולי יש לקרוא: 'אחורי'. וחשב עם קונוה: יחשב עם קונו, לפני הקב"ה, את המפורט בטור הבא. ולשון הצלעית על-פי ויקרא כה נ (צוטט בביאור לטור הבא), בשינוי המשמע. | 4-3 וחשב עם קונוה... שנת גאלתו: הלשון על-פי ויקרא כה נ: "וַיֵּשְׁב עִם קְנָהוּ, מִשְׁנַת הַמֶּכָּרוֹ לוֹ עַד שְׁנַת הַיָּבֵל". | 4 משנת המכרו לו עד שנת גאלתו: יאמר את ההגדה, המתארת את מה שאירע מהזמן שישאל נמכרו לאוֹבִיָּהֶם ("עבדים היינו לפרעה במצרים"; ואולי "שנת המכרו" מסמלת את ירידת ישראל למצרים שנסתכבה על ידי מכירת יוסף למצרים) עד "שנת גאלתו", עד ברכת "גאל ישראל". גאלתו: קריאת התי"ו אינה בטוחה. ויזכר מה שמח בו בתמנת חרס: איני יודע לפרש (וקריאת חלק מהצלעית אינה בטוחה, עי' להלן), ולפי סדר העניינים אמורה צלעית זו לדבר על אכילת מצה ומרור (וטיבולו בחרוסת; וכנראה לכך נתכוון ב'תמנת חרס', היינו, הכלי שבו טמונה החרוסת, וחילוף ת/ט מצוי; השווה לעיל, טור 2), וכנראה גם על 'כורך', ואולי גם על נטילת הידיים השנייה שלפני הסעודה, הגם שאיני יודע כיצד ניתן לרחוס כל-כך הרבה פרטים בצלעית אחת (ואפשר אפוא שסימננו אכן השמיט את נטילת הידיים השנייה, וכדעת מקצת ראשונים, שהנטול ידיו לטיבול ראשון ולא הסיח דעתו, אין צריך לשוב וליטול ידיו לפני הסעודה; ראה, למשל: שבלי הלקט, סדר הפסח, סי' ריח, מהדורת ש' בוכר, ווילנא תרמז, עמ' 198; ארחות חיים, א, הלכות ליל הפסח, דין כג, פירינצי תקי, דף פ ע"ג). מה שמח בו: הקריאה אינה בטוחה. בתמנת חרס: הלשון על-פי שופטים ב ט. | 5 ויאכל וישתה: את סעודת החג. וישכח רישו: ישכח עונו וצערו. כלומר: ישכח את צער שיעבוד מצרים שקרא בעניינו ב'הגדה'. לשון הצלעית על-פי משלי לא ז: "וַיִּשְׁכַּח וַיִּשְׁכַּח רִישׁוֹ". אמנם לפי שמדובר שם בשתיית יין (שבפסוק שלפניו נאמר: "תָּנוּ שִׁכָּר לְאוֹבֵד לַיִן לְמַרֵּי נַפֶּשׁ"), אפשר שכוונת סימננו להתיר את שתיית היין בסעודה, כלומר: ישתה יין המשכח את רישו. וכן הלכה, שבין כוס שני לשלישי מותר להוסיף ולשתות. עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ג, וסי' תעט סעיף א. לחם סתרים ינעם: יאכל את האפיקומן, שהוסתר עד עתה; ואכילתו תהיה נעימה ועריבה לו, שלא יאכלנו אכילה גסה. ראה ספר רוקח, הלכות פסח, סי' רפג, ירושלים תשכז, עמ' קנד-קנה: "כשאוכל האפיקומן, לא יהיה לו לטרוח, דאמר בנזיר (כג ע"א): אכל מצה לשם אכילה גסה, עליו נ'אמר: 'ופושעים יכשלו בם'. ואם אכל ממש אכילה גסה - לא יצא". ולשון הצלעית ממשלי ט יז. | 6 ומן השלשה הכי נכבד: בכוס השלישי מארבעה כוסות יש לכבד להקב"ה, ולכרך עליו את 'ברכת המזון' שאחר הסעודה. עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תעט סעיף א. והצלעית משמ"ב כג יט. והרביעי קדש הלולים: הכוס הרביעי מארבעה כוסות נתייחד (=קדש', נתקדש ונתייחד) לומר עליו את ההלל המצרי (תהלים קיג-קיא). עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תפ סעיף א. לשון הצלעית על-פי ויקרא יט כד: "וּבִשְׁנַת הַרְבִּיעִית... קִדְשׁ הַלּוּלִים לַיִן". ומעניין שגם בסימן י"ן יום זמן' (חמשה סימני סדר, סימן [ג], טור 12, עמ' י) נקט כלשון הצלעית שלנו בשביל הכוס הרביעי. | 7 ואם החמישי בא להוסיף: אם בא להוסיף על ארבעה הכוסות עוד כוס, חמישי. מתחילין הלל הגדול [...]: יש לומר עליו את ה'הלל הגדול', הוא תהלים מזמור קלו (שלוש הנקודות מציינות מילה

— ביאור —

אחת בכתב-היד שלא הצלחתי לפענח). אמירת 'הלל הגדול' על כוס חמישי מוסכמת על הרבה ראשונים, ראה: הגדה שלמה, עמ' קסא-קעח; תבורי, פסח דורות, עמ' 325-341. והשווה: מ' ארד, 'הלל הגדול': ההלל המקורי של ליל הסדר, תפארת לישראל: ספר היובל לכבוד ישראל פרנצוס, בעריכת י' רוט (ואחרים), ניו-יורק תשע, עמ' 131-138. מתחילין: לא הבנתי מה עניין 'מתחילין' לכאן, אמנם קריאת התי"ו של 'מתחילין' מסופקת, שלא שרד ממנה אלא הקו האנכי הימני ותחילת הגג. | 8 ועליו אין להוסיף: על הכוס החמישי אין להוסיף. עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תפא סעיף א.

[ב] קדוש רחוק ידך וקח כרפם

מחבר: ר' יוסף ב"ר שם טוב ב"ר ישועה חי⁶.

משקל: המהיר (עם סטייה קלה בטור האחרון): -U-- / -U-- // -- / -U-- / -U-- / -U-- / -U--

חתימה: אין.

מקור: שארית יוסף (חיבור באסטרונומיה בחרוזים), כת"י בודפסט, בית המדרש לרבנים K 83 (מתכ"י: F47071), דף 16ב⁷. כתיבה מערבית מהמאה השש-עשרה.

פרטים נוספים: הסימן אינו מנוקד בכתב-היד, והניקוד נעשה בהתאמה למשקל.

6. ככל הנראה הוא ר' יוסף ב"ר שם טוב אבן ישועה, יליד סיצליה שהיגר לסרגוסה שבספרד, שם שימש כאחד מרבני העיר באמצעה של המאה החמש-עשרה, וגם שימש כדרשן מפורסם. בסרגוסה הכיר ר' יצחק אבוהב (השני), המזכירו מתוך יראת כבוד, אך מאידך, בסביבות שנת ה'רה (1445) הוא הסתכסך עם אחד ממשרורי סרגוסה, ר' שלמה בונפיד, שפתח נגדו בפולמוס ספרותי חריף מאוד. ראה על כך: ח' שירמן, 'הפולמוס של שלמה בונפיד בנכבדי סאראגוסה', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר ד (יד), ירושלים תשו, עמ' יא-יב, ובכל המובא שם.

ויהיו בעל הסימן שלפנינו עם החכם הנזכר אינו רק מפני זהות שמם ושם משפחתם, וכנראה גם זהות כינויים (ר' שלמה בונפיד כותב עליו: "נקרא האיש יוסף גאלוף המכונה ישועה" [שירמן, שם, עמ' כג], וכינוי זה, באופן משובש, מופיע גם בשער המהדורה השנייה של ספר 'שארית יוסף', חיבורו של בעל הסימן שלפנינו: "כה"ר יוסף גלינונינו" [האות גימ"ל אין קריאתה בטוחה]). השתמשתי כאן במהדורה השנייה של הספר, כי במהדורה הראשונה חסר עמוד השער. על הספר מהדורותיו, ראה להלן, עמ' 7), אלא גם מפאת זהות תחומי התעניינותם. ר' שלמה בונפיד מגנה את בר-פלוגתא שלו, ר' יוסף אבן ישועה, במומחיותו הגדולה בענייני טרפות המביאה אותו לבדות מלבד הלכות ודינים מחודשים (שירמן, שם, עמ' יט), והוא גם לועג לו על הבנתו הגדולה ב'מלאכת התכונה' (שם, עמ' כ), והנה לשני תחומי דעת אלו הקדיש בעל סימנו את מרבית ספרו 'שארית יוסף' (במהדורה הנדפסת)! לכללי עריכת לוח השנה וחישוב המולדות, הוא ייחד שיר מחורו ארוך בתוספת פירושו (שארית יוסף, שאלוניקי רפא, עמ' 10-44; ציון העמודים הוא על-פי העותק הדיגיטלי שבתוכנת אוצר החכמה, מס' 63861, שבמהדורה הנדפסת לא מוספרו הדפים), ולאחריו צירף את "י"ג מחזורים שסדרו רב נחשון" (שם, עמ' 47-49), ואת "הי"ד שערם בקביעות החדשים והמועדים", המיוחס גם הוא לרב נחשון (שם, עמ' 49-67), וכולם הם מענייני כללי לוח השנה וחישוב המולדות. ובסיום ענייני ה'תכונה' מופיע מיד שירו השקול הארוך מאוד, עם פירושו, בענייני שחיטה, טריפות, בדיקה ועניינים קרובים (עמ' 68-96; כותרת השיר היא: "הלכות שחיטה בשיר שקול", אך לבדיקתי, אין בו רק הלכות שחיטה אלא גם שאר ההלכות שצינתי). וכמה עמודים לאחר מכן מסתיים הספר (שם, עמ' 102).

7. החיבור 'שארית יוסף' לבעל סימנו, נדפס לראשונה בשאלוניקי 1794 (לתיאורו החלקי עי' לעיל, הערה 6), ולאחר מכן שבו ונדפסו החלקים המדברים בכללי עריכת לוח השנה (עי' לעיל, שם) בשאלוניקי ש"כ, עם פירוש חדש והוספות אחרות (בעיקר כאלו הנוגעות לענייני לוח השנה). אך גם המהדורה הראשונה, השלמה יותר, אינה מחזיקה את כל החיבור, שכמה עניינים שב'שארית יוסף' כת"י הנזכר אינם מופיעים במהדורה זו, כמו הסימן שלפנינו.

והאלה הבתים בניתים על סדר ליל פסח, שהוא 'קדש ורחין' וכו'⁸:

קדוש רחון יִדְךָ וְקַח פֶּרֶס / תִּחְצֶה וְגַם תִּגִּיד כְּנֶם הָאֵל
תוֹסִיף רַחוּן שְׁנִית וְהַמוֹצֵא / מִצָּא וּמְרוֹר תֵּן לְכָל שׂוֹאֵל
תִּכְרוֹף שְׁנֵיהֶם גַּם, כְּבִית הַלֵּל / תִּסְעוֹד כְּפִי חֲפָצְךָ אֲשֶׁר תוֹאֵל
תֹּאכַל לְצַפּוֹן, אֲזִי צוֹר בְּרַךְ / הִלֵּל גָּמוֹר וּשְׂמַח קֹדֶם הָאֵל.

— ביאור —

1 קדוש: קידוש היום על היין. רחון ידך: רחון ידך במים, וזו נטילת הידיים שלפני הטיבול הראשון. הניקוד 'יִדְךָ', הוא משום המשקל, והוא יכול להתפרש גם בלשון רבים (שתי ידיים) וגם בלשון יחיד (יד אחת). ואפשר אפוא לדעת סימננו, שלטיבול הראשון נוטלים רק יד אחת, מעין מנהג 'סדר סעודה' הקדום, שלאכילת הפרפראות נטלו רק יד אחת, ולאכילת הפת נטלו את שתי הידיים (עי' תוספתא ברכות, ד ח; והשווה: תבורי, פסח דורות, עמ' 212 ואילך), וכעין זה מופיע בסימן 'קדוש יד פרי' (חמשה סימני סדר, סימן [ד], טור 1, עמ' יב; ועי' גם להלן, סימן [ד], טור 1). אמנם לא מצאתי בפוסקים דעה זו בנוגע לליל הסדר. ושיטת כמה ראשונים, ליטול יד אחת קודם הקידוש, ולאחר מכן, בטיבול הראשון, ליטול את שתי הידיים, אינה נוגעת, כמובן, לענייננו. כשיטה זו סוברים הרשב"א ('סדר של פסח לרשב"א ז"ל', בתוך: תשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, ראש סימן רב), ותלמידו, ר' חיים ב"ר שמואל מטולדו (צורר החיים, הדרך התשיעי: משפטי הפסח, סעיף ה, מהדורת הרב ש' חגי-ירושלמי, 'ירושלים תשכ', עמ' קכז), ועוד ראשונים (ראה: ספר החינוך, מצוה כא, בעריכת הרב י"י וייס [ואחרים], 'ירושלים תשנב, עמ' כד; ספר הפרדס ותורת הפרדס לרבנו אשר בן רבי חיים נבי"ו ממונתשון: על דיני ברכות הנהנין, ברכות השבח וברכות המצוות, השער התשיעי, פרק טז סעיף י, מהדורת הרב מ"ל קצנלנבוגן, 'ירושלים תשמה, עמ' קסד ובכל הנסמן שם, הערה 49), וזו גם, כנראה, דעת ר' אליהו מנחם מלונדריש, הכותב: "אם ירצה יטול ידיו ומקדש, שאין קידוש הפסיק [=הפסק], ונכון ליטול אחת, לכבוד הברכה ולקידוש", ולאחר מכן הוא מחייב ליטול את שתי הידיים קודם הטיבול הראשון ("יד וילהלם, 'סדר ליל פסח לרבנו אליהו מנחם ב"ר משה מלונדריש', תרביץ, כב [תשיא], עמ' 46). וקח כרפס: הוא טיבול ואכילת הכרפס (עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ו). תחצה: תחצה ותחלק את אחת המצות (ואחד החצאים יוטמן עבור אפיקומן; עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ו). ניקוד 'תִּחְצֶה' הוא משום המשקל. וגם תגיד: תאמר את ה'הגדה'. כנס האל: כפי שאמר וציוה הקב"ה. 2 | תוֹסִיף רַחוּן שְׁנִית: תוסיף ותרחין את ידך בשנית, וזו נטילת הידיים השנייה שלפני הסעודה, כדעת רוב הראשונים שיש ליטול ידיים פעמיים - לפני הטיבול הראשון וקודם הסעודה. ראה: תבורי, פסח דורות, עמ' 216-229, 239-240. והמוציא: ברכת 'המוציא לחם מן הארץ' על המצות. מִצָּא: צ"ל: 'מצה', בה"א. והכוונה לברכת 'על אכילת מצה' ולאכילת המצה. וממור: אכילת ממור והברכה 'על אכילת ממור' לפניו. תן לכל שואל: תן לכל מבקש, היינו, לכל אחד מהסועדים. 3 | תִּכְרוֹף שְׁנֵיהֶם גַּם, כְּבִית הַלֵּל: תכרוך את המצה והממור ותאכלם יחד, כמנהגו של הלל הזקן (עי' פסחים קטו ע"א; טור ושו"ע, או"ח, סי' תעה סעיף א). תסעוד: תסעוד את סעודת החג. כפי חפצך אשר תואל: מתוך רצונך. היינו, שיש לאכול את סעודת החג מרצונו ומחפצו, בתיאבון. השווה: טור ושו"ע, או"ח, סי' תעא סעיף א. ניקוד 'חֲפָצְךָ' הוא משום המשקל. 4 | תֹּאכַל לְצַפּוֹן: תאכל את האפיקומן שנצפן והוטמן עד לסיום הסעודה. אֲזִי צוֹר בְּרַךְ: ואז תברך

8. כלומר, את הסימן הבא הוא בנה על בסיס הסימן המפורסם 'קדש ורחין כרפס יחין'. הו"ו האחרונה של תיבת 'וכו' נראית כרי"ש, אבל כנראה יש לקרוא כאות וי"ו.

[ג] קדש ורחץ ואכול כרפס

מחבר: לא ידוע⁹.

משקל: שמונה הטעמות בכל צלעית (ובטור האחרון שבע, וזו סטייה נפוצה).

חתימה: אין.

מקור: הגדה של פסח כמנהג ספרד או פרובאנס, כת"י פרמה, ספריית הפלטינה Parm. 2411 (מתכ"י: F13276), דף 7א. כתיבה ספרדית מהמאה הארבע-עשרה¹⁰.

פרטים נוספים: הסימן מנוקד בכתב-היד, והוא נוקד כאן מחדש בלא להתייחס למופיע בכתב-היד (ע"י לעיל, במבוא).

סדר הפסח:

קִדְשׁ וְרַחֵץ וְאָכַל כְּרֶפֶס / מְשַׁלֵּשׁ חֵד לְשִׁתִּים חֵץ
הִגְדָּה וְנִטּוּל מוֹצֵיא וְאָכַל / מְרֹר תַּטְבּוּל וְכֶרוֹץ הַכֵּל
פְּזִית מְנַחֵבָּאת תֹּאכַל / בְּרֶךְ בְּרַכַּת מְזֻז וְתַכֵּל

— ביאור —

להקב"ה את 'ברכת המזון' שלאחר הסעודה. הלל גמור: סיים את אמירת ההלל, שפתחת בו קודם (בסוף ה'הגדה'). ושמו רומז למנהג לברך על ההלל שלאחר הסעודה את ברכת 'לגמור את ההלל' (ע"י הגדה שלמה, עמ' 135-139). ושמו קדם האל: תשמח לפני הקב"ה. ואיני יודע אם כוונתו לאמירת דברי שמחה ושבת (כמו 'הלל הגדול' ו'גשמת') או לשמחה על שזכה לקיים את הסדר כהלכתו.

1 קדש: תקדש את קידוש היום על היין. ורחץ: רחוך ידיך במים, וזו נטילת הידיים שלפני הטיבול הראשון. משלש חד לשתיים חץ: תחצה לשתיים את אחת משלוש המצות (ואחד החצאים יוטמן עבור אפיקומן). ויש כאן חריזת ס-צ (כרפס/חץ), הידועה בעיקר מאשכנז וצרפת אך גם ממקומות אחרים, ראה: ש' אליצור, 'חריזות הפיוטים ודרכי ההגייה של בני צרפת ואשכנז הקדומים', לשוננו, נח (תשנד-תשנה), עמ' 331-332; תשובות רבינו אלעזר מוורמייזא ה'רוקח', מהדורת, ירושלים תשעד, מבוא, עמ' 20-21 והערה 59. וראה גם להלן, סימן [ה], טור 4. 2. הגד: אמור את ההגדה. ואות גימ"ל של 'הגד' אין קריאתה בטוחה. נטול: נטול את ידיך במים, בפעם השנייה, קודם הסעודה. מוציא ואכול: ברכת 'המוציא לחם מן הארץ' ו'על אכילת מצה'. מרור תטבול: את המרור תטבול בחרוסת ותאכלנו (ע"י טור ושו"ע, או"ח, סי' תעה סעיף א). וכרוך הכל: תכרוך את המצה והמרור, הנזכרים קודם לכן, ותאכלם יחד, כמנהגו של הלל הזקן. 3. כזית מנחבאת תאכל: ממצת האפיקומן שהוחבאה עד עתה (סיום הסעודה) תאכל שיעור כזית. ע"י טור ושו"ע, או"ח, סי' תעז סעיף א. ברך ברכת מזון: תברך 'ברכת המזון' שלאחר הסעודה. ותכל: ובכך תסיים את הסדר כהלכתו. ולא ידעתי מדוע התעלם מאמירת ההלל שעל הכוס הרביעי. ואולי אפוא יש לפרש: ותכל: תסיים את שאר פרטי הסדר, וכוונתו לאמירת ההלל והכוס הרביעי.

9. מהופעתו היחידאית של הסימן בכתב-היד הנרשם להלן, מסתבר שהמחבר היה בן ספרד או פרובאנס, ופעל, לכל המאוחר, במאה הארבע-עשרה. וקביעת א' ברלינר ('סידור בספריות איטליה' [לעיל, הערה 3], עמ' 91 הערה 10), שהסימן נתחבר בידי מעתיק ההגדה עצמו, אין לה כל תימוכין.
10. איני יודע על סמך מה החליט י' תבורי (פסח דורות, עמ' 263), שההגדה שלפנינו "נכתבה, כנראה, במרוקו, במאה הי"ג"!

[ד] קדש ידי טיבול פרי

מחבר: ר' דוד ב"ר יצחק¹¹.

משקל: השלם (עם סטייה קלה): -U-- / -U-- // -U-- / -U-- / -U-- / -U--.

חתימה: אין.

מקור: הגדה של פסח כמנהג ספרד או פרובאנס, כת"י פרמה, ספריית הפלטינה Parm. 2411 (מתכ"י: F13276), דף 7א. כתב־היד בכתיבה ספרדית מהמאה הארבע־עשרה.

פרטים נוספים: הסימן נכתב בכתיבה ספרדית בינונית, בשונה מהכתיבה הספרדית המרובעת של כל כתב־היד (ובכתיבה מרובעת זו נכתבו גם שני סימני הסדר האחרים שבו; לעיל, סימנים א, ג), מכך מסתבר, שהסימן הוא תוספת מאת המעתיק או בעלי כתב־היד¹². הסימן אינו מנוקד בכתב־היד.

חרוזות אל הנכבד אדני אבי ר' דוד בר יצחק איוחוי¹³, מספר הפסח:

קִדְשׁ יְדֵי טִיבּוּל פְּרִי חֶלֶק זְכוֹר / כּוֹס שִׁיר בְּבוֹר לַחֵם וּמִצֵּתָּ טָבוֹל

מְרוֹר כְּרוֹף וְאָכוֹל שְׁמוֹרֶתָּ נָטוֹל / בְּרֶךְ בֵּינֵי חֵלֶל וּבְגָדוֹל גָּבוֹל.

— ביאור —

1 קדש: תקדש את קידוש היום על היין. ידי: נטילת ידיים במים לפני הטיבול הראשון. ושמא תיבת 'קדש' עולה לכאן ולכאן, גם לקידוש היום על היין וגם לנטילת הידיים, כלומר: 'קדש ידי', קדש את ידיך בנטילת מים עליהם. אמנם קריאת 'ידי' אינה בטוחה, ואולי יש לקרוא: 'ידו', בוא"ו (הגם שאין הדבר סביר, שכן כל הסימן הוא בלשון נוכח, גוף שני, ולא בנסתר), ושמא אפוא גם סימננו סובר שקודם הטיבול הראשון יש ליטול יד אחת בלבד; ע"י לעיל, סימן [ב] טור 1, בביאור ד"ה 'רחוץ ירך'. **טיבול פרי**: הטבלת פרי האדמה ('כרפס' או ירקות אחרים) בחרוסת או בחומץ (לשתי הדעות, ע"י לעיל, סימן [א] טור 2, ובביאור ד"ה 'וטבל אותם בכלי חרס'). חלק: תפרוס ותחלק את אחת המצות לשני חלקים, שאחד מהם יישמר עבור אפיקומן. זכור: תזכור את יציאת מצרים, היינו, תאמר את ה'הגדה', שעניינה יציאת מצרים. אמנם תיבת 'זכור' אינה תואמת לחריות הסימן ('ול'), ואפשר שיש כאן טעות סופר, או שיש כאן חריזה פנימית, ו'זכור' מתחרז עם 'בבור' שבצלעית הבאה. וצ"ע. **כוס שיר**: תשתה את הכוס השני מארבעה כוסות, עליו נאמר 'שיר', תחילת ההלל או ברכת 'גאל ישראל'. **בבור**: בהיטהרות ונקיון, והכוונה לנטילת הידיים השנייה שקודם הסעודה. 'בור' הוא לשון היטהרות ונקיון, ראה: מילון ב"י, ערך 'בר', עמ' 608. **לחם**: ברכת 'המוציא לחם מן הארץ'. **ומצתך**: ברכת 'על אכילת מצה'. **טבול**: טבול את המרור (הנזכר בטור הבא) בחרוסת. והתיבה יורדת לטור הבא. 2 **כרוף**: תכרוך את המצה והמרור ותאכלם יחד, כמנהגו של הלל הזקן. **ואכול**: אכול את סעודת החג. **שמורתך**: תאכל את האפיקומן שנשמר עד לסוף הסעודה. **נטול**: טול את ידיך במים אחרונים. על חשיבות 'מים אחרונים' בסדר הפסח ניתן ללמוד מהמנהג החריג המחייב עליהם ברכה מיוחדת: 'על שטיפת ידיים', ראה: צ' גרונר, ברכות שנשתקעו, ירושלים תשסד, עמ' קלג-קלד. **ברך ביין**: תברך 'ברכת המזון' שלאחר הסעודה על כוס יין שלישי. **הלל**: אמירת הלל המצרי (תהלים קיג-קיח); ויותר מדוייק: השלמת אמירת ההלל, כי שני מזמוריו הראשונים כבר נאמרו בסוף ה'הגדה'. ואולי יש לפסק באופן שונה: **ברך**: תברך את

11. כך לפי הגרשם קודם הסימן (ע"י להלן, במהדורת הפיוט), אך איני יודע מיהו.

12. כן גם שיערו בקטלוג מתכ"י.

13. "אורך ימים ושנות חיים ושלום יסיפו לך" (משלי ג ב).

[ה] תקדש בחג ישעי

מחבר: לא ידוע¹⁴.

משקל: אין.

חתימה: אין.

מקור: הגדה של פסח שבתוך סידור כמנהג ספרד, כת"י פרמה, ספריית הפלטינה Parm. 2072 (מתכ"י: F13149), דף א-76. ב. כתיבה ספרדית מהמאה החמש-עשרה.

פרטים נוספים: כמחצית מהסימן (עד 'ועל שלימה' שבטור 4) נוקד בכתב-היד, אך נוקד כאן מחדש (ע' לעיל, במבוא).

תקדש בחג ישעי / וברחיצה תשתעשעי

כרפס בחרוסת ומברך / ומצה משתים תהי כורך

וההגדה לאל תאמר / וברחיצה שנייה תתאמר

— ביאור —

'ברכת המזון' שלאחר הסעודה, והיא על כוס שלישי (אלא שסימננו אינו מזכירו). בין הלל: על כוס יין, הוא הכוס הרביעי, תאמר הלל המצרי. ובגדול גבול: כנראה: באמירת 'הלל הגדול' (תהלים מזמור קלו) תגביל ותסיים את הסדר, שאת 'נשמת' ו'ישתבח' שלאחריו ראה סימננו כשייכים ל'הלל הגדול'. ביאור אחר: ובגדול גבול: באמירת 'הלל הגדול' תגביל את שתיית היין. כלומר, ה'הלל הגדול' נאמר על כוס נוסף, חמישי (כדעת הרבה ראשונים, ע' לעיל, סימן [א], טור 7 ובביאור), ומכאן ואילך הוגבלה שתיית היין, שאסור לשתות אחריו (חוץ ממים; ע' טור ושו"ע, או"ח, סי' תפא סעיף א).

1 תקדש בחג ישעי: תקדש על הכוס בחג פסח שנושענו בו ממצרים. וברחיצה תשתעשעי: וברחיצת הידיים במים שלפני הטיבול הראשון תשמחי ('תשתעשעי' הוא מלשון שעשוע ושמחה), היינו, שיש ליטול את הידיים בשמחה וברצון. תשתעשעי: בכתב-היד: "תשפעשעי", ותיקנתי מסברא. אמנם אפשר שיש להשאיר את הכתיב המקורי ובמדובר בשתי תיבות: תשפע שעי: כלומר: וברחיצה תשפע: תשפיע ותשפוך מי רחיצה על הידיים. שעי: לשון 'שועה', שהוראתו הרגילה היא קריאה לעזרה, אך כאן הוא בהוראת דיבור ואמירה, וכוונתו לברכת 'על נטילת ידיים', שיש לאומרה גם בנטילת הידיים הראשונה (כדעת הרמב"ם, הלכות חמץ ומצה, ח א; ועוד ראשונים, ראה: תבורי, פסח דורות, עמ' 219 ואילך). ביאור אחר: תשפע שעי: תשפיע טהרה. כי 'שעי' הוא לשון חלקות, מהארמית (בראשית כז יא: "איש חֶלֶק", ובתרגום: "גבר שעי"), וכאן מובנו טהרה ונקיות. 2 | כרפס בחרוסת: טבילת כרפס בחרוסת. ועל דעה זו, ע' לעיל, סימן [א], ביאור לטור 2. ומברך: ומברך על הכרפס 'בורא פרי האדמה'. ומצה משתים: ומצה אחת משתי המצות שבקערה, וזה כמנהג שיש לתת בקערה שתי מצות ולא שלוש, ע' לעיל, סימן [א], ביאור לטור 2. תהי כורך: כנראה צ"ל: "תהי פורך", כלומר, שובר. ושיעור הצלעית: אחת משתי המצות שבקערה תהיה שובר לשני חלקים (שאחד מהם נשמר לאפיקומן). 3 | וההגדה לאל תאמר: תאמר את ה'הגדה' לפני הקב"ה. וברחיצה שנייה: שלפני הסעודה. תתאמר: תתגדל, תתחזק; מלשון דברים

14. על סמך הופעתו היחידאית של הסימן בכתב-היד שלפנינו, נראה שהוא פעל בספרד, במאה החמש-עשרה, לכל המאוחר.

וּלְכַרְךָ 'הַמוֹצֵיא' בַּפְּרוּסָה / וְעַל שְׁלִימָה 'אֲכִילַת מִצָּה'
 5 וּמְרוֹר בַּחֲרוּסֶת נְטָבֵל / וּמִצָּה וְחֶסֶה יַחַד יֵאָכֵל
 וּבִרְכַּת מִזֶּן לְאֹמֶר / וְהַלֵּל לְגִמּוֹר.

— ביאור —

כו יז: "אֵת יְיָ הָאֱמֶרֶת הַיּוֹם". 4 | ולבֹרֵךְ 'הַמוֹצֵיא' בַּפְּרוּסָה, ועל שְׁלִימָה 'אֲכִילַת מִצָּה': ברכת 'הַמוֹצֵיא' לחם מן הארץ' מברך על המצה החצויה (עי' לעיל, טור 2), וברכת 'אֲכִילַת מִצָּה' על המצה השלימה. על הסוברים כן, לצד הדעה ההפוכה ('הַמוֹצֵיא' על השלימה ו'אֲכִילַת מִצָּה' על הפרוסה), ראה: הגדה שלמה, עמ' 154-157; י' בינדר, 'פירוש חדש מכתב־יד לפיוט 'אלהי הרוחות לכל בשר' לר' יוסף טוב עלם', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר כב (לב), עמ' 152 הערה 141 ובכל הנסמן שם. ובטור זה מופיע שוב החריזה החריגה ס-צ (בפרוסה/מצה); עי' לעיל, סימן [ג], ביאור לטור 1. 5 | ומְרוֹר בַּחֲרוּסֶת נְטָבֵל: המְרוֹר נטבל בחרוסות. וּמִצָּה וְחֶסֶה יַחַד יֵאָכֵל: יכרוך מצה ומְרוֹר ('חסה'; עי' פסחים לט ע"א: "אמר רבי אושעיא: מצוה בחזרת. ואמר רבא: מאי חזרת? חסא") ויאכלם יחד, כמנהגו של הלל הזקן. ולא ידעתי אם שינוי 'מְרוֹר' (שבצלעית הראשונה) ל'חסה' (שבצלעית השנייה) הוא רק ממליצת השיר, או שסימננו סובר שיש ליטול עבור 'כורך' מין מְרוֹר אחר מזה שלקחו קודם בשביל מצות מְרוֹר (על מיני המְרוֹר, עי' טור ושו"ע, או"ח, סי' תעג סעיף ה). אך לא מצאתי דעה אלא רק במקורות מאוחרים (ראה: הרב מ"י כ"ץ והרב ח"י כ"ץ, ויגד משה: קובץ כל דיני ומנהגי ליל סדר חג הפסח, סי' כו סעיף ב, ירושלים תשל"ג, עמ' ריז; הרב מ"י וינגרטן, הסדר הערוך, א. ירושלים תשנ"א, עמ' תקכו, סעיף ג), ואף לאותם מקורות, בשביל המְרוֹר הנאכל בתחילה נלקח חסה, ול'כורך' - מין מְרוֹר אחר, וכן מסתבר, שכן המְרוֹר שנאכל בראשונה הוא העיקר וראוי שיקחו עבורו חסה, שהוא מין המְרוֹר המהודר. אך סימננו, אם אכן שינוי 'מְרוֹר' ל'חסה' הוא בדווקא, מציג מנהג הפוך: למצות מְרוֹר נלקח מין מְרוֹר כלשהו, ול'כורך' את מין המְרוֹר המהודר. וצ"ע. נְטָבֵל... יֵאָכֵל: חריות הטור משובשת ואיני יודע כיצד לתקן. 6 | וברכת מִזֶּן לְאֹמֶר: יש לומר את 'ברכת המזון' שלאחר הסעודה. וההלל לגמור: להשלים את אמירת הלל המצרי (תהלים קיג-קיח) שהתחיל בו קודם לכן, בסוף ה'הגדה'. ושמא גם רומז לברכת 'לגמור את ההלל' שמברכים על ההלל הנאמר לאחר הסעודה (עי' הגדה שלמה, עמ' 135-139).

[1] תקדש במים ופירות תחלק

מחבר: לא ידוע¹⁵.

משקל: המתקרב: --ו --ו / --ו --ו --ו 16//

חתימה: אין.

מקור: הגדה של פסח כמנהג רומניא, כת"י שנטילי, מוזיאון קונדי 732 (מתכ"י: F7371), דף 2ב. כתיבה מרובעת מהמאה החמש־עשרה.

15. אם נסתמך על הופעתו היחידאית של הסימן בכתב־היד שלפנינו, ניתן לשער שמחברו פעל באיזור ביזנטיון (שם הילך מנהג רומניא) במאה החמש־עשרה, לכל המאוחר.

16. אמנם דברי ח' שירמן בנוגע למשקל 'המתקרב' אינו מתקיימים בסימננו. הוא כותב: "משקל זה בא תמיד בצורת מרובע, היינו, בכל אחד מבתי יש ארבע צלעיות וחרוזים פנימיים" (ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ב, ירושלים ותל־אביב תשיז, עמ' 723), והדבר צ"ע.

פרטים נוספים: הסימן אינו מחורז, וחלוקתו לצלעיות ובתים היא על-פי כתב-היד. הסימן מנוקד בכתב-היד, וכאן הוא נוקד מחדש בלא להתייחס למופיע בכתב-היד (עי' לעיל, במבוא).

תְּקַדֵּשׁ בָּמִים / וּפִירוֹת תַּחֲלֵק
לְמַגִּיד וְרוֹחֵץ / וְתוֹצִיא אֲכִילָה
וְחוֹס עַל שְׁנֵיהֶם / וְתַסְעוֹד בְּצָפוֹן
וְהִזֵּן תַּהֲלֵל / וְתִישֵׁן בְּגִילָה.

— ביאור —

1 תקדש: הוא קידוש היום על היין. במים: נטילת הידיים במים שלפני הטיבול הראשון. ופירות: אכילת אחד מפירות האדמה בטיבול הראשון. ואולי כוונתו, שבטיבול הראשון יש לקחת שני מיני פירות, ולפיכך נקט לשון רבים ('ופירות'), אך מדובר במנהג חריג ולא מוכר. תחלק: תחלק לשניים את אחת המצות שבקערה, ואחד החלקים יישמר לאפיקומן. | 2 למגיד: אמירת ה'הגדה'. ורוחץ: נטילת הידיים השנייה שקודם הסעודה. ותוציא: ברכת 'המוציא לחם מן הארץ'. אכילה: ברכת 'על אכילת מצה'. | 3 וחוס: רמז ל'חסה', הנאכלת למרור; עי' לעיל, סימן [ה], ביאור לטור 5. על שניהם: אכילת שניהם זה על גבי זה. כלומר: כריכת מצה ומרור ואכילתם יחד, כמנהגו של הלל הזקן. ותסעוד: סעודת החג. בצפון: אכילת האפיקומן שנצפן והוחבא עד סיום הסעודה. | 4 והזן תהלל: את הקב"ה הזן את העולם תהלל ב'ברכת המזון' שלאחר הסעודה. ו'תהלל' רומז, כמובן, גם ל'הלל המצרי' וה'הלל הגדול' הנאמרים אחרי ברכת המזון. ותישן בגילה: תישן בשמחה, כלומר, בלא פחד. כי ליל פסח משומר מן המזיקין, ראה: ראש השנה יא ע"ב.